

Владимир ЈОВАНОВИЋ*

Историјски институт Београд

Београд, Србија

<https://orcid.org/0000-0002-8982-790>

ПОЛИЦИЈСКИ ГЛАСНИК – ИЗМЕЂУ СЕНЗАЦИОНАЛИЗМА И МОРАЛНЕ ПАНИКЕ

Анстракт: *Полицијски гласник* представља један од необичних публицистичких подухвата који се појавио 1897. године. Реч је о стручном полицијском гласилу које је покривало врло широк круг тема, од социјалне политике и црне хронике, урбаног криминала и маргиналних појава, до питања у вези с локалном управом. Захваљујући добро осмишљеној и оригиналној концепцији, *Полицијски гласник* није мењао уређивачку политику током шеснаест година свог постојања. Необичност и оригиналност овог недељника била је у комбиновању бројних литерарних фељтона и светских класика криминалистичког жанра. Уз то, био је у току с актуелним европским научним садржајима из области криминалистике. Атрактиван спој морбидног из области црне хронике и обиље сензационализма обезбедио је дугорочну будућност и популарност овог недељника. Један од квалитета овог гласила био је у мноштву илустративног материјала, техничких цртежа и фотографија високе резолуције које је нудио. При томе, лист се није устезао од тога да представнике маргине друштва: коцкаре, провалнике, фалсификаторе или скитнице представи као потпуно лоше. *Полицијски гласник* отвореним приступом шокира и плени публику. Попут претече каснијег таблоидног новинарства, *Полицијски гласник* постаје својеврсни стуб срама који погледима публике излаже фотографије многих до тада безимених људи. Реч је о листу који подстиче и шири моралну панику и тескобу код читалачке публике. *Полицијски гласник* у исти мах храни радозналост публике свежим вестима о свету злочина, док га уједно засипа обиљем нових научних сазнања из области криминалистике, психологије и антропологије.

Кључне речи: паника, црна хроника, жута штампа, криминал, сензационализам, журнализам.

Abstract: The *Police Gazette* was one of the more unusual journalistic ventures that appeared in 1897. It was a professional police gazette that covered a wide range of topics – from social policy and dark history, urban crime and marginal phenomena, to issues

* vladimir.jovanovic@iib.ac.rs

related to local administration. Thanks to an original and well-thought-out concept, the *Police Gazette* did not change its editorial policy during the sixteen years of its existence. The peculiar originality of this weekly was to be found in the combination of numerous feuilletons with world classics of the crime genre. In addition, it was up-to-date with current European scientific and criminalistic content. An attractive combination of the morbid from the field of dark histories with an abundance of sensationalism ensured the long-term future and popularity of this weekly. One of the qualities of this newspaper was the abundance of illustrative material, technical drawings, and high-resolution photographs it offered. At the same time, it did not hesitate to present in an extremely negative light representatives of the marginal worlds: gamblers, burglars, counterfeiters or vagrants. The *Police Gazette*, with its open approach, shocked and captivated its audience. Almost as if it were a forerunner of later tabloid journalism, the *Police Gazette* became a kind of Pillar of Shame exposing to the public gaze photographs of many persons until then nameless. It was a newspaper that incited and spread anxiety and moral panic among the readers. The *Police Gazette* simultaneously fed the audience's curiosity with fresh news about the world of crime, while at the same time inundating it with an abundance of new scientific findings from the fields of criminology, psychology and anthropology.

Keywords: panic, dark history, yellow press, crime, sensationalism, journalism.

Развој медија и новинарства у Кнежевини Србији показује знатне сличности с европском журналистичком политиком током последњих деценија 19. века. Оноре де Балзак изјавио је 1850. године: „Novine ne postoje više radi toga da prosvećuju mišljenja nego da im laskaju. Zbog toga postaju sve novine posle nekog vremena podle, pritvorne, infamne, lažne, ubistvene. One će ubijati ideje, sisteme, ljude, i baš će po tome da cvatu i uspevaju. Doživjećemo da će novine, koje su u početku bile vođene od poštenih ljudi, doći kasnije pod komandu sve prosečnijih ljudi sa strpljivošću i elastičnošću gume.”¹ Појава такозване жуте штампе и таблоидног новинарства развија се у оштрој борби с конкуренцијом и у потрази за профитом. Слична подударност виђена је и на простору Сједињених Америчких Држава, које економски разлози нагоне да се приклоне таблоидним формама журналистике.² Нешто врло слично дешавало се широм Европе, али и на удаљеном Балкану. Иако је свеопшта неписменост руралног становништва умногоме успоравала такве процесе, појава грађанства и стварања укуса разноврсније читалачке публике одлика је друге половине 19. века. Готово угушено снажном полицијском цензуром,

¹ Dževad Sulejmanpašić, *Žurnalizam razarač čovečanstva i novinstvo sa najmanjom merom žurnalizma*, Zagreb 1936, 10.

² Таблоидна форма, све популарнија међу америчким гласилима, подразумевала је сасвим одређени изглед новина, по четири ступца и од по осам страна. Дакле, мањег формата и публици практичнијег и zgodнијег за руковање. *The Fourth Estate*, New York, April 1912, 6, 18.

по убиству кнеза Михаила, новинарство је тражило прилику на простору штампаних медија. Стога не изненађује да је управо после ратова за стицање независности 1876–1878. наступио нагли процват новинарства, као и политичког и партијског удруживања. Велики покретач промена био је рат, који је опустошио читаве области Србије и уништио животе хиљада породица. Порази и губици у рату 1876. изазвали су огромно незадовољство и огорчење. Изгорели су многи градови и села, а народ се расуо по збеговима. Нерешена социјална питања, криминал и небезбедност – неке су од карактеристичних одлика српске престонице после 1878. године. Проституција, малолетнички криминал и провалне крађе неки су од актуелних социјалних проблема Београда.

Једно од таквих било је питање занемарене или одбачене деце. Реч је о више стотина малишана који су преживљавали на улици. Појава *беспризорних*, деце која су се врзала по градским улицама, чинећи ситне крађе и лоповлуке, скитајући од пијаце до механе, постала је свакодневни приказ српске престонице. То је само један од проблема с којим су се сусретали надлежни, док су покушавали пре да избегну та болна и свакако непријатна питања но да се с њима суоче и реше их. У извесном смислу питање је било да ли је Београд уопште био у стању да томе посвети пажњу. Један од ретких који је то и учинио био је Таса Миленковић. Рођени Београђанин из имућне трговачке породице, био је по професији способан полицијски чиновник. Утолико је био добро упућен у проблеме малолетничког преступа. Идеја коју је покренуо била је племенита: окупити београдску елиту и апеловати на савест читаве заједнице. Његов покушај да оснује друштво за заштиту сироте деце, сазивањем скупа у Грађанској касини, није уродио плодом.³

Много већи успех Миленковић је имао на пољу публицистике. Његови литерарни радови из жанра криминалистичке приповедачке прозе били су запажени. Повезивањем сензационалистичких и морално ангажованих тема Миленковић је вршио суптилан притисак на београдску јавност и свесно ширио моралну панику.⁴ Остао је упамћен по читавој серији написа из области урбаног криминала, као родоначелник црне хронике Београда. Мрачне градске улице, мистериозна убиства и све масовнија појава криминала и насиља омиљене су Миленковићеве теме. Бомбастични и сензационалистички наслови: *Живот за динар*, *Грозно убиство на Дорћолу*, *Страшни бројеви*, *у школу или на робију*, изазивали

³ *Србадија*, бр. 11–12, 1881.

⁴ После турских ратова број малолетних преступника у сталном је порасту. Владимир Карић, *Србија, опис земље, народа и државе*, Београд 1887, 328–329.

су радозналост публике. Миленковић упозорава суграђане на следеће: „Ето тако се спремају они мали београдски мангупчићи, да у својој двадесетој години буду убице и злочинци. Пролазећи улицом, ми се данас и не осврћемо на ова мала створења. Она су плашљива, чим угледају позорника са краја улице бегају од њега. Али пазите, после неколико година, ова иста деца, са ножем у руци улазиће у наше собе и претресати нам ормаре и столове.”⁵ Та кошмарна визија свесна је Миленковићева провокација, с намером да се читаоци узнемире и тргну.

Сасвим слично тврди и Милутин Гарашанин, вођа новоосноване Напредне странке. Пола у шали а пола у збиљи, он је изнео дубоки презир према радикализму као посебној врсти зла. Употребљено је згодну метафору, поредећи радикализам са каквим инвазивним дегенеративним процесом. Попут болести, радикализам постепено ескалира: „Као дете, радикални покрет је био досадан, безобразан и дрзак. (...) Као дечко, радикални покрет је био изгредник, као младић – бунтовник, а као човек постао је злочинац.”⁶ Такви покушаји буђења грађанске свести нису усамљен случај на пољу публицистике. Сличну политику мобилисања јавног мњења, уз примесе сензационализма, примењивао је и новинар Пера Тодоровић кроз своје медијско гласило, престонички дневни лист *Мале новине*.

После коначног раскида с радикалима, Тодоровић се вратио журнализму. Жељан кавге, он почетком 1888. године оживљава један незапажен и готово угашен лист – *Мале новине*. Реч је о почецима савременог српског журнализма, неодговорног и без моралних скрупула. Рекламни простор на више страна визуелна је одлика овог петпарачког београдског гласила.

Мале новине су радо тражиле кавгу. У њима су размењиване међусобне увреде радикала и напредњака. Један од непријатеља *Малих новина* био је шаливи лист *Гец*, уредника Наума Димитријевића, који је за мету својих карикатура имао управо Перу Тодоровића. Тодоровић је представљан као класична куртизана, у кринолини, с препознатљивом густом брадом и цвикером,⁷ или као новинарски најамник који се продаје за два динара (цена сексуалног чина). Сем тога, Тодоровића противници цртају и као наркомана који своје новинарско перо умаче у морфијум.⁸ Коначно, на њега је бачена и клетва да је хомосексуалац. Отуд и надимци: „Кицош

⁵ *Србија на споју два века, књижевна заоставштина Тасе Миленковића, првог српског полицајца (1850–1918)*, прир. и предговор написао Живојин Алексић, Београд 1992, 89–90.

⁶ Милан Ст. Протић, *Радикали у Србији: идеје и покрет (1881–1903)*, Београд 1990, 116.

⁷ На тој карикатури, њему руку пружа министар полиције Стојан Јовановић Рибарац, кога намерно погрешно називају *рибанац*; Andrija Radenić, *Progoni političkih protivnika u režimu Aleksandra Obrenovića, 1893–1903*, Београд 1973, 382.

⁸ *Мале новине*, бр. 135, 1889.

Пера”, „Фрајла Пера” или „зорли⁹ деша”, с крајње ласцивним алузијама које су публици биле више него јасне.¹⁰ Тиме је распаљена потмула борба која се годинама водила на страницама српских новина.

Свој деструктивни и свађалачки таленат и жељу за осветом *Мале новине* су искористиле током жестоких уличних обрачуна и масовног насиља између напредњака и радикала у мају 1889. године. Детаљни описи догађаја у срцу Београда: туча каменицама, батинама, бодежима и столицама – знатно увећавају тираж новина. Разбијани су локали, насртало се на инвентар кафана и штампарија. Тодоровић акценат баца на неспособност радикалске полиције, која немо посматра уништавање туђе имовине. Тодоровић у једном тренутку излази из улоге новинара и позива на формирање некаквих чета, да бране грађане од руље изгредника, измешане са чистачима улица и Циганима. *Мале новине* шире борбени поклич – „Грађани, створимо народну гарду!”¹¹

Готово идентичан феномен класичног ширења свеопште панике виђен је већ средином 1887. године сличним поводом. Том приликом нападани су нижи ешалони напредњачке власти – општински писари и кметови. Напредњачко *Видело*, које је опширно извештавало о томе, сатанизује противника и приказује радикале као хорду бестијалних насилника.¹² У једном од текстова лист описује како је пострадао један од многих општинских писара на истоку Србије. Извесни Јован Живкић, општински писар, издахнуо је после дуже тортуре, која се одвијала готово ритуално, уз свирку у општинској механи: „Пошто су га били у механи, гомила је водила коло и кад је Јован почео обамирати, онда су га изнели напоље, и бацили га пред механу. (...) Кад је Јован умро, онда су му одсечене уши и нос и развраћена доња вилица па је онда бачен на друм.”¹³ Реч је о још једном примеру потпуно неодговорног начина извештавања, који прилике на истоку земље представља као почетак свеопште анархије. Политички заинтересовани грађани преносили су другима такве ужасне гласине, сејући мржњу према супарничком табору.

⁹ Турцизам – јако, силовито.

¹⁰ Ивана Иконић, *Српска хумористичко-сатиричка периодика друге половине XIX и почетка XX века* (докторска дисертација, Филозофски факултет Нови Сад, 2015) 71–72; Vladimir Jovanović, „Homoseksualnost i srpsko društvo u 19. veku”, u: *Među nama, Neispričane priče gej i lezbejskih života* : zbornik tekstova, ur. Jelisaveta Blagojević i Olga Dimitrijević, Beograd 2014, 43.

¹¹ *Мале новине*, бр. 150, 19. мај 1889.

¹² Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића II*, Београд 1990, 319–321.

¹³ *Видело*, бр. 124, 1887.

Моћ журналистике и изазивање озбиљних поремећаја феномен је који има сличне механизме и под повољним околностима изазива једнаке последице. Пример из 1888. јесте чувени случај серијског и неоткривеног убице проститутки озлоглашене четврти Вајтчепел, познатог стецишта ноћног живота и забаве у Лондону. Смрт, насиље и крв били су магнет који је продавао огромне тираже ондашњих таблоида.¹⁴ У очевидној намери да постигне такав успех, и Тодоровић је посегнуо за сличном темом. Под псеудонимом *Карно Амурели*, писао је о питању трговине белим робљем и о проституцији која се одвијала на улицама Београда.¹⁵

Сасвим је јасно да је Тодоровић све своје напоре уложио у креирање једног престоничког дневног гласила. Треба истаћи да је имао и своју скривену агенду: да наплати све неизмирене рачуне с радикалима и уђе у отворену борбу са сваким ко би оспорио његов морални интегритет. Предност Тодоровићевог новинарског приступа лежала је у чињеници да се он налазио на изворишту информација. *Мале новине* он користи као медијску платформу с које је водио сопствени рат против радикала, уједно постепено градећи и обликујући укус београдске публике. *Мале новине* јављају се тако као хроничар једне алтернативне стварности, тајновитог и страшног света велеграда, који прождире и уништава своје жртве. То је класичан метод стварања и неговања моралне панике, која провејава на пољу криминалистици блиске књижевности, уз обиље сензационализма. Тодоровић култивише и негује страх своје читалачке публике, свесно оперишући пољем ирационалног.¹⁶

Још једна од одлика *Малих новина*, уз лак и питака стил, била је склоност ка драматичности, патетици и подилажењу сентиментима читалачке публике.¹⁷ Склоност Тодоровића ка драматичности део је његовог протореалистичног стила, о чему говори и његов завидан опус романописца. *Дневник једног добровољца* и *Крвава година* имају елементе аутобиографског. Тодоровић се дотакао још једне врло контроверзне теме

¹⁴ Детаљније о феномену моралне панике: Lionel Perry Curtis, *Jack the Ripper and the London Press*, New Haven & London 2001; Erich Goode & Nachman Ben-Yehuda, *Moral Panic – The Social Construction of Deviance*, Oxford & Cambridge 2009; *Fear of Crime: Critical Voices in an Age of Anxiety*, Edited By Murray Lee & Stephen Farral, Abingdon & Oxon 2008; Stanley Cohen, *Folk Devils and Moral Panic*, London, New York 2011.

¹⁵ Владимир Јовановић, *Сјај и беда варошког живота – маргиналне скупине и државна реакција у Србији 19. века*, Београд 2017, 42–65.

¹⁶ Yvonne Jewkes, *Media & Crime*, London 2004, 166–167.

¹⁷ Владимир Јовановић, „Тодоровићеве Мале новине (допринос развоју савременог српског новинарства у XIX веку)”, у: *Пера Тодоровић : зборник радова*, ур. Весна Матовић, Београд 1999, 343–344.

романом *Смрт Карађорђа*.¹⁸ Ту је и фељтон *Силазак с престола*, као и *Листови из хајдучије*, који врве драматичним обртима, насиљем и шокантним исповестима. Реч је о познатим догађајима у вези с Бркићевом хајдучијом и јатаковањем у Чачанском округу 1897. године. Основни скривени мотив овог Тодоровићевог списка био је да поткопа и разори мит о хајдучима, који су били приказивани као национални хероји, док је заправо реч о зликовцима који муче и злостављају незаштићене грађане.¹⁹ Дневник *Крвава година* још једно је од дела Пере Тодоровића које се чита попут крими-романа и нуди његову верзију стварности.²⁰

Једна од нарочитих погодности *Малих новина* коју је Тодоровић употребио до максимума била је у врло либералној и неодговорној политици радикала. Ту компаративну предност лист је уживао све до 1892. године, када је дошло до наглог обрта политичке ситуације. Од тог тренутка *Мале новине* морале су да се сасвим приклоне све непопуларнијој политици двора Обреновића. Упркос општем презиру, лист је наставио да велича лични режим, за који се Тодоровић нераскидиво везао. *Мале новине* су изгубиле свежину и објективност једног дневног листа и постале прикривени савезник реакције.²¹

Промућурну уређивачку политику Пере Тодоровића усвојили су и неки други листови. Сензационализам, препознатљиви детаљ Тодоровићевог гласила, постао је ускоро заштитни знак другог недељника. *Полицијски гласник* појавио се крајем 1897. године, а његов уредник био је новинар Наум Димитријевић, који је од некадашњег радикала и уредника готово анархичног и превратничког *Геце* постао стуб режима Обреновића.

Политика тихог приближавања двору била је стратегија која је годинама обезбеђивала повлашћене позиције *Малим новинама*. У време повратка личног режима дошло је до систематског разрачунавања са слободном штампом. И сам суочен с таквим избором, тим утабаним стазама кренуо је и Наум Димитријевић. Како прилике нису ишле наруку хумористичкој опозиционој штампи у зениту личног режима, Димитријевић

¹⁸ Роман је објављен у наставцима у *Малим новинама*, током 1892. и 1893. године.

¹⁹ Притом је Тодоровић успео да обезбеди лукративни пословни аранжман код полицијских власти. Њих је убедио да ће од издавања тог романа имати нарочите користи управо полицијски чиновници, којима ће бити попут алтернативног уџбеничког штива; Пера Тодоровић, *Дневник*, прир. Латинка Перовић, Београд 1990, 268–269.

²⁰ Међутим, овај књижевни подухват бледи у поређењу с делом *Моја тамновања*, стварног књижевног уметника и мученика Мите Ценића, младића који је свој седмогодишњи боравак у казаматима Београдског казног завода платио животом. *Моја тамновања* истинити су и искрени допринос разумевању жалосног положаја робијаша у казненој институцији огрезлој у корупцију и неморал.

²¹ Витомир Вулетић, *Пера Тодоровић, Русија и Обреновићи*, Нови Сад 2007, 204–205.

се одлучио на радикалан заокрет удесно, поучен мудрим примером Пере Тодоровића. Сензационализам, илустративни материјал и обиље тема из области црне хронике били су врло популарни код домаће публике.

Захваљујући својој повлашћеној позицији на самом извору података, *Полицијски гласник* био је у прилици да открива изворе криминалитета на Оријенту. *Гласник* је учинио познатим на стотине и хиљаде индивидуа, према којима није имао нимало обзира. Увредљиви епитети и моралне дисквалификације доследно су експлоатисани на страницама овог недељника, док је фотографија кривца у високој резолуцији остајала трајно забележена. *Полицијски гласник* се нудио и препоручивао и по кафанама. Као на потерницама с Дивљега запада, читаоци су могли да препознају скривеног лупежа.²² Како је уредник тврдио: „*Полицијски гласник* сасвим [је] самосталан, лист не прима никакву државну помоћ. И не исповеда никаква друга начела: до да гони лопове и хрђаве људе.”²³ Ради се о демаскирању и разобличавању нечијег идентитета у име вишег циља. *Полицијски гласник* био је идеалан за остварење те сврхе у вароши од око 60.000 становника. Као што су аустријски листови грмели о „Младој Босни” и страховали од омладине, њихових бомби и атентата,²⁴ *Полицијски гласник* је страшио грађане некаквим опасним анархистима, лупежима и провалницима који циркулишу између Балкана и Аустрије.²⁵

Коликогод ажуран на том пољу, *Полицијски гласник* био је немудрит и чинио се невештим за дешавања у сопственом дворишту. Наиме, он се није ни усудио да се меша у дешавања око Ивањданског атентата 1899. године. Хапшењем на стотине људи без чврстих доказа режим је дестабилизовао саме основе правне државе. И колико год да је *Полицијски гласник* немо посматрао то силно насиље над грађанима, лист се држао златних правила аутоцензуре. Тај врло лош маркетиншки приступ и сувише оштра политика режима нису оснажили лични режим Обреновића. Прекомерно насиље и безразложна хапшења уносили су дубоки немир у грађанство. За то време, *Полицијски гласник* једва да се оглашава о раду преког суда. Једино што је нудио било је неколико фотографија које су овековечиле тренутак стрељања Ђуре Кнежевића, атентатора на краља Милана.²⁶

²² Жарко Рошуљ, *Час описа Часописа*, Београд 1995, 170; Јеремија Митровић, *Грађа за историју и библиографију српске периодике до 1920*, Београд 1984, 73–74.

²³ Жарко Рошуљ, „*Геџин Полицијски гласник (1897–1914)*”, у: *Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века (1895–1914)* : зборник радова, ур. Слободанка Пековић и Весна Матовић, Београд 1992, 81.

²⁴ Wilma Abeles Iggers, *Karl Kraus: A Viennese Critic of the Twentieth Century*, Hague 1967, 24, 28.

²⁵ У ширем смислу, то је оно што је Мирослав Крлежа назвао *београдска параноја*; Miroslav Krleža, *Zastave I*, Zagreb 2000, 59; *Полицијски гласник*, бр. 50, 1899.

²⁶ *Полицијски гласник*, бр. 38, 1899.

Смушеним и незграпним потезима полиција је продубљивала стање опште панике. Градом су колале гласине да ухапшене и бачене у Главњачу муче жеђу, чак и то да су вође радикала ослепљени.²⁷ На све то, уследила је бизарна вест о самоубиству окружног начелника Живка Анђелића, у самом срцу престоничке полиције. Анђелић се обесио о велики ексер у соби у самој Главњачи, на неколико корака од стражара.²⁸ Све то распаљивало је машту савременика.²⁹ Атмосфера је била затрована, а анемични *Полицијски гласник* није нудио ни основне информације, иако је био на свом терену. Укратко, радило се о дубоко располућеном друштву, подељеном на оне лојалне, и оне друге, којима се могла приписати ма каква политичка кривица и који су били обележени као подозриви и неисправни.³⁰ Карактеристично је и то да у последњој години режима Владана Ђорђевића антидинастичност поданика често није ни доказивана, већ је прихватана као вероватна. Реагујући страхом на могући напад, режим је свесно усађивао зебњу међу обичне грађане, очекујући да анонимна достава постане доказ личне лојалности према династији Обреновића.³¹ Све то *Полицијски гласник* је прећутао, знајући да му будућност управо од тога зависи. Једнако као што је упорно игнорисао дворске драме и свађе Обреновића, прогонство и изненадну трагичну смрт краља Милана, или крвави расплет Мајског преврата 1903.

Недељник *Полицијски гласник* покренут је у јесен 1897. године, у освит личног режима. И уредник гласила Наум Димитријевић прошао је пут од младалачког опозиционарства и радикалских фантазија до отвореног служења режиму Обреновића. *Полицијски гласник* је необична мешавина, делом преводна књижевност криминалистичког жанра, а делом гласило за промовисање нове научне антропологије и њених врло реакционарних назора.³²

Неодговорно жигосање појединаца на страницама *Полицијског гласника* ново је оружје у рукама личног режима. Врло непријатељски однос према пауперизованим гомилама социјално угрожених, и њихово својеврсно морално шибање, сведочи о владајућој идеологији и неразумевању дубине проблема с којим се режим сусретао. Црно-бела

²⁷ Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића II*, Београд 1990, 99–100.

²⁸ *Полицијски гласник*, бр. 36, 1899.

²⁹ Исто, бр. 50, 1899.

³⁰ Јован Жујовић, *Дневник I*, прир. Драгоје Тодоровић, Београд 1986, 98–102.

³¹ Коста Јездич, *Ивањдански атентат и Никола Пашић*, Београд 1926, 75–76; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића II*, 124.

³² Nevenka Knežević-Lukić, *Nastanak i razvoj naučno-tehničke policije (1804–1941)*, Beograd 2019, 23–25.

слика коју је *Полицијски гласник* продуковао и поједностављења која је примењивао нису били кључ за решавање проблема. Ширење моралне панике само је посредан доказ потпуне неспособности режима да реши нагомилане друштвене и економске недаће. Реч је о ширењу сложеног мозаика знања о свету криминала, који уједно открива нове светове криминала који су цветали у сенци наоко стабилног личног режима. Режим који се у исто време дичио сопственим постигнућима, признајући, међутим, својеврсну експлозију антисоцијалних појава, од крађа до тешких телесних повреда, као и других класичних облика криминала попут фалсификата, разбојништава, јатаковања и хајдучије, који су очевидно били неискорењиви. Појава *Полицијског гласника*, иако је тај лист представљао користан извор за анализу асоцијалних појава, уједно је симптом окошталости и трулежи које нагризају једну, на први поглед, стабилну и напредну монархију.

Уједно, он открива да су механизми који су владали идеолошким дискурсима готово нескривено поделили Србију на два међусобно непомирљива света: мањину угледних, успешних и лојалних, који су желели да уживају у свом материјалном богатству, и много већи број несрећних и очајних – провалника по занату, скитница по навици и оних који су се сналазили утопивши се у масу невидљивих грађана, који су преживљавали само захваљујући вештим преварама, изнудама, обмани и криминалним поступцима, којима је српска престоница обиловала. Био је то свет невидљивих, који је постојао и егзистирао независно од бурних политичких преокрета, државних удара, економских криза и честих смена влада.

Лични режим, који је отпочео 1897. године, као и његов вршњак *Полицијски гласник*, у много чему је представљао грандиозни симулакрум, осмишљен како би показао величину режима Обреновића. Управо зато била је то суштинска опсена, која није разрешила мучна питања опасних крађа, деце улице, нити проституције која је цветала по Београду. Највише што је могао *Гласник* је регистровао и упућивао на постојање великоварошког криминала, као неискорењиве и неизлечиве друштвене болести.

Језик и стил који користи *Полицијски гласник* препуни су грубих и увредљивих квалификација и израза упућених лицима која су често била приказана на страницама овог недељника. *Гласник* је неговао нарочит језик мржње и увреда, намењен за карактеризацију антисоцијалних особа. Коришћење речи попут *покварен*, *зликовац*, *дупеж*, уз морално поништавање нечијег угледа, уобичајени су манир. Тиме је *Полицијски гласник* постао својеврсни стуб срама, намењен дехуманизацији свакога ко би се нашао с оне стране закона. Међутим, о таквој политици листа пише и

уредник, објашњавајући његову програмску концепцију: „То је стручни лист за све полицијске радње како у општини тако и код државних власти. Осим чланака у својим ступцима доносиће интересантне податке о људима, који су показали да су опасни по друштво, а тако исто и њихове слике.”³³

Већ у првим бројевима *Полицијског гласника* уведен је и нарочити одељак, под називом *Из полицијског албума*. С друге стране, криминална белетристика, за чијег је родоначелника проглашен Таса Миленковић, попунила је највећи број стубаца. Дела Достојевског и Чехова, Шерлока Холмса и Едгара Алана Поа, као и Франсоа Видока, некада чувеног париског детектива, красила су странице овог листа.

Из ових неколико навода не би се могло наслутити да ће *Полицијски гласник* постати водеће гласило за промовисање аналитичког и научног приступа феномену криминала и позивања на постулате позитивне науке. *Полицијски гласник* је несумњиво био склон некритичком прихватању непроверених теорија које је износио у преводу. Међу првима које је величао био је Чезаре Ломброзо, италијански лекар и криминолог. Његово дело *Човек криминалац*, објављено 1878, постало је темељ нове италијанске школе криминологије, која је износила врло смела схватања широм Европе. Тим стопама кренуло је и мноштво угледних антрополога, рецимо Хавелок Елис и Енрико Фери, као водећа имена у свету савремене психологије, антропологије и криминалистике. Интересантно је да је већина, здушно и готово без икакве задршке, прихватала врло проблематичне и често неутемељене теорије које је износио Ломброзо, полазећи у начелу од крутих и спорних учења Чарлса Дарвина о пореклу врста и еволуционизму.³⁴ Таква су и Ломбровозова схватања о дегенеричности и преовлађујућем наследном фактору, епилепсији као доказу абнормалности, или, рецимо, бизарна теорија о тзв. *рођеном криминалцу* (born criminal). Многи антрополози враћају се идеји о природној селекцији и неминовној победи јачег над слабијим. То није победа правде и хуманости, већ убилачки рефлекс једне цивилизације, која тешком муком суспреже презир према слабијем, осиромашеном и одбаченом.

Проблем с таквим, неутемељеним схватањима постоји у стигматизацији, која обухвата не само рецидивисте, проститутке, или скитнице свих облика већ и децу, уколико их сврстају у категорију непожељних или опасних. У исто време јављају се „научне” лабораторије за изучавање криминалаца. То је тек један корак од каснијих идеја

³³ *Полицијски гласник*, бр. 3, 1897.

³⁴ Charles Darwin, *The Origin of Species*, London 1909, 93–103.

еугенике, као најновијег огранка нових и врло опасних учења. По принципима еугенике, било би сасвим целисходно и рационално елиминисати све оне које би друштво прогласило за бескорисне, штетне и опасне по заједницу. Њихово слање у принудне радне логоре, или колоније на удаљеним острвима, или систематска примена процеса хируршке стерилизације, за које се еугеника залагала, само су корак од мрачњаштва, из ког је средњовековна Европа тек изашла, у време Француске револуције.³⁵ Међу првима такве идеје промовисали су научници и лекари из Сједињених Америчких Држава и Велике Британије.³⁶ Нова антропологија заправо је нескривени одговор десног крила европских теоретичара, пут ка реакцији и насиљу у име прогреса. По много чему, то је повратак најмрачнијим страницама дарвинистичких учења о опстанку најјачих, природној селекцији и легитимизацији пропасти и уништења оних који никад и нису имали права на живот, нејаких и слабијих чланова друштва.

Теорије које су квалификовале друштво на више и ниже расе, са становишта боје коже, нису одмакле далеко од врло површно утемељених и увредљивих предрасуда. Германи су презриво гледали на Русе, а посебно на неразмрсиву мешавину балканских народа. Чак и ретки посетиоци забачених и негостољубивих балканских простора имали су своје миљенике и оне мање омиљене. Мери Дарам, која је величала једноставни, готово митски карактер Црногораца и Албанаца, имала је много мање наклоности према Србима. Проблем са одлучивањем за ову или ону расу умногоме има везе с поменутиим Ломброзом, који је током читаве професионалне каријере трагао за физичким узроцима и покушавао да утврди карактеристичне ознаке атавистичких црта. Он их је проналазио и покушавао да их веже за антропометријска изучавања и минуциозна мерења облика лобање, облика и величине чељусти, ушне шкољке, и других спољашњих ознака којима је поклањао и приписивао нарочит значај. Поједини лекари који су кренули његовим стопама дошли

³⁵ Жртве принудне стерилизације, међу првима, били су: алкохоличари, наркомани, сексуални девијанти, слабоумне жене, неумерени онанисти, сифилистичари, проститутке, скитнице, малоумни и њима слични припадници маргиналних скупина. Међу првима, такву одлуку је донела држава Индијана 1907. године, а следили су Конектикат, Калифорнија, Њујорк, Њу Џерзи, Вашингтон и Ајова. Hastings H. Hart, *Sterilization as a Practical Measure*, New York 1912, 1–11.

³⁶ Robert Clifton Healey, *Modern Tendencies in the Treatment of Criminals*, Thesis submitted in partial fulfillment of requirements for the degree of Master of Education, Boston University School of Education Library, 1933, 77–78.

су до крајњих, сасвим екстремних закључака,³⁷ попут Морица Бенедикта, аустријског научника, који је имао прилике да проучава лобање и мозгове преминулих криминалаца. Закључци које је изнео на основу својих, углавном непотпуних и малобројних истраживања, били су сасвим екстремни. По његовим запажањима, мозгови заточеника у Лепоглави словенског порекла, махом Срба, на којима је извршио обдукцију, показали су знатне деформитете и девијације.³⁸

Иако су многи доводили у питање и оспоравали Ломброзове теорије о атавистичком типу криминалца, други су здушно подржавали његове идеје, попут оне о оснивању нарочитих научних криминалних музеја, каквих је било у Торину, Берлину, Бечу или Лондону, где би се чували делови тела, лобање или предмети који су коришћени за извршење чувених злочина.³⁹ Те својеврсне куће ужаса и страве, и нескривени егзибиционизам надлежних, други је назив за нескривени рат који су многе државе објавиле асоцијалним и побуњеним слојевима друштва.

Шире посматрано, целокупна нова наука ишла је ка истраживању узрока људске дегенеричности, наследних фактора и малигности, трагајући за узроцима пораста криминала. То је, наравно, водило много драстичнијим предлозима како да се друштво заштити од доказаних повратника, сексуалних девијаната, рецидивиста, али и од малолетних преступника.⁴⁰ У погон су изнова враћене теорије о пореклу врста Чарлса Дарвина и бруталне идеје о преживљавању најјачих. На измаку 19. века колале су најразноврсније расне теорије. Сличне, далекосежне закључке о карактеру Словена износио је и Јован Цвијић, посебно истичући херојски карактер и супериорност *Динароида*.⁴¹

Полицијски гласник, који је здушно подржао оно што је Ломброзо проповедао, није досегао тај степен рафиниране бруталности, али у мери коју је то могао и на свој начин, симплификацијама, доприноси свеопштој збрци у борби против криминала, као великог зла које се надвило над обичне и аполитичне грађане. Они су представљени као могуће жртве тог имагинарног универзума зла, својеврсног зверињака који прети да угрози

³⁷ Детаљније: *Doing Anthropology in Wartime and Warzones, World War I and Cultural Sciences in Europe*, Reinhard Johler Christian Marchetti & Monique Scheer (eds.), Bielefeld 2010, 58, 60, 141.

³⁸ Moritz Benedikt, *Anatomical Studies upon Brains of Criminals: A Contribution to Anthropology, Medicine, Jurisprudence, and Psychology*, New York 1881; Nicole Rafter, *Origins of Criminology*, London 2009, 175–177.

³⁹ Cesare Lombroso, *Criminal Man*, translated and with a new introduction by Mary Gibson and Nicole Hahn Rafter, Duke University Press: Durham, NC and London, 2006, 7, 21, 23.

⁴⁰ *Problems in Eugenics*, vol. III, London 1912, 18, 20, 28.

⁴¹ Јован Цвијић, *Психичке особине Јужних Словена*, Београд 2009, 20–21.

и само човечанство. Један од научника који је међу првима и најслободније изразио свој радикалан став према опасности дегенерације која прети људској цивилизацији био је Реј Мединг Конел, иначе инструктор угледног универзитета Харвард. Он је опасну епидемију криминала упоредио са задатком ветеринара, постављајући кључно питање: Уколико читаво крдо нападне каква врло опасна зараза, да ли ветеринар треба да издвоји и у карантину држи оболеле јединке, или ће опасност по здраве јединке бити избегнута немилосрдним уништавањем читаве заражене популације? Мединг се, наравно, залагао за коначно, иако екстремно решење.⁴² Оно што је он изнео наишло је на потајно одобравање многих конзервативних кругова широм Европе и САД. Пре би се могло рећи да се еугеника ширила као зараза, све док је нацистичка расна политика није довела до морбидних идеја масовног уништења читавих народа и група непожељних.

Ни Балкан није заостајао у теоријама расних одређења ни у упуштању у тумачења и квалификације, већ је одређивао и вредновао типове и расе на Балкану, на самом почетку 20. века. Јован Цвијић, у својим анализама културних појасева, један је од првих који се подробно и нашироко упушта у психолошка тумачења. Њега је, опет, претекао Ћиро Трухелка, загребачки научник, који испољава нескривену нетрпељивост према Србима у Босни. О њима говори као о људима тамније пути и боје очију, кржљавим, али уједно подмуклијим од Хрвата. Овај научник већ у уводним разматрањима 1907. пише: „*Odveć dugo stojimo na razmeđi istočnjačke kulture (...) plavokosih Slovjena i crnomanjastih Vlaha, kulturno aktivne i pasivne pasmine, Hrvata i Srba, napretka i stagnacije, života i smrti.*”⁴³ И овде је реч о неприкривеном ширењу моралне панике, заогрнутог велом расне теорије и псеудонауке.

Не чуди да је *Полицијски гласник* имао пандана у далеком Њујорку. Једнако популаран, с врло сличним садржајима, био је лист *Police Gazette*.⁴⁴ Фотографијама полунагих девојака допадљиве спољашњости привлачио је млађу читалачку публику, јер је лист припадао белој сиромашнијој популацији ове метрополе. Све популарнији таблоидни формат и садржаји њујоршких новина били су општеприхваћен тренд.

⁴² Ray Madding McConell, *Criminal Responsibility and Social Constraint*, New York 1912, 121.

⁴³ Ćiro Truhelka, *Hrvatska Bosna (Mi i „oni tamo”)*, Sarajevo 1907, 1.

⁴⁴ Guy Reel, *The National Police Gazette, and the Making of the Modern American Man 1879–1906*, New York 2006, 13, 59.

Закључак

Крупне промене у свету новинарства и прилагођавање садржаја укусу читалачке публике означили су појаву масовних медија крајем 19. и почетком 20. века као изузетно проблематичну. Борба за стицање профита по сваку цену, уз увећање интересовања читалачке публике, једини су и стварни циљеви издавачких новинских агенција. Слични принципи и политике новинских кућа важали су и на простору Балкана. Уколико је публика тражила сочне и насилне садржаје, дневне новине су је засипале управо таквим темама. Неморал, корупција, сензационализам наслова црне хронике увек су били опробан рецепт за привлачење медијске пажње. Насупрот томе, мучни призори услова живота сиротиње с периферије милионских вароши теме су исувише морбидне и депресивне да би привукле пажњу публике, те су по правилу избегаване.

Несумњиво, постојала је снажна узрочно-последична веза између уређивачке политике масовних медија и њеног неговања дискурса површности, малограђанштине и порива ка нарцисоидној самољубивости, засноване на политици мржње и шовинизма. Радило се о убиственем рецепту који је коначно и допринео отпочињању светског рата 1914. године. Био је то готово надреалан крај једне цивилизације, епохе која је отпочела величанственим напретком уметности и хуманизма из доба *belle époque*, а окончана свеопштим крвопролићем и патњом у време Великог рата. Потребно је зато изнова подсетити на огромну моћ медија и потпуну неодговорност за распаљивање мржње, која је довела до свеопштег обрачуна. Велика непрофесионалност журнализма и новинских садржаја закономерност је која је имала далекосежне и деструктивне последице.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Објављени извори – Published Primary Sources

- Жујовић, Јован, *Дневник I*, прир. Драгоје Тодоровић, Београд 1986. [Žujović, Jovan, *Dnevnik I*, prir. Dragoje Todorović, Beograd 1986]
- Митровић, Јеремија, *Грађа за историју и библиографију српске периодике до 1920*, Београд 1984. [Mitrović, Jeremija, *Građa za istoriju i bibliografiju srpske periodike do 1920*, Beograd 1984]
- Србија на споју два века, књижевна заоставштина Тасе Миленковића, првог српског полицајца (1850–1918), прир. и предговор написао Живојин Алексић, Београд 1992. [Srbija na spoju dva veka, književna zaostavština Tase Milenkovića, prvog srpskog policajca (1850–1918), prir. i predgovor napisao Živojin Aleksić, Beograd 1992]
- Тодоровић, Пера, *Дневник*, прир. Латинка Перовић, Београд 1990. [Todorović, Pera, *Dnevnik*, prir. Latinka Perović, Beograd 1990]

Штампа – Newspapers

- Видело (1880–1896) [Videlo (1880–1896)]
- Геџа (1892–1895) [Gedža (1892–1895)]
- Мале новине (1888–1903) [Male novine (1888–1903)]
- Полицијски гласник (1897–1914) [Policijski glasnik (1897–1914)]
- Србадија (1881–1883) [Srbadija (1881–1883)]

Литература – Secondary Works

- Benedikt, Moritz, *Anatomical Studies upon Brains of Criminals: A Contribution to Anthropology, Medicine, Jurisprudence, and Psychology*, New York 1881.
- Cohen, Stanley, *Folk Devils and Moral Panic*, London 2011.
- Curtis, Lionel Perry, *Jack the Ripper and the London Press*, New Haven & London 2001.
- Darwin, Charles, *The Origin of Species*, London 1909.
- Doing Anthropology in Wartime and Warzones, World War I and Cultural Sciences in Europe*, Reinhard Johler Christian Marchetti & Monique Scheer (eds.), Bielefeld 2010.
- Fear of Crime: Critical Voices in an Age of Anxiety*, Edited By Murray Lee & Stephen Farral, Abingdon & Oxon 2008.
- Goode, Erich & Nachman Ben-Yehuda, *Moral Panic – The Social Construction of Deviance*, Oxford & Cambridge 2009.
- Hart, Hastings H., *Sterilization as a Practical Measure*, New York 1912.
- Healey, Robert Clifton, *Modern Tendencies in the Treatment of Criminals*, Thesis submitted in partial fulfillment of requirements for the degree of Master of Education, Boston University School of Education Library, 1933.
- Iggers, Wilma Abeles, *Karl Kraus: A Viennese Critic of the Twentieth Century*, Hague 1967.
- Jewkes, Yvonne, *Media & Crime*, London 2004.

- Jovanović, Vladimir, „Homoseksualnost i srpsko društvo u 19. veku”, u: *Među nama, Neispričane priče gej i lezbejskih života* : zbornik tekstova, ur. Jelisaveta Blagojević i Olga Dimitrijević, Beograd 2014, 40–59.
- Knežević-Lukić, Nevenka, *Nastanak i razvoj naučno-tehničke policije (1804–1941)*, Beograd 2019.
- Krleža, Miroslav, *Zastave I*, Zagreb 2000.
- Lombroso, Cesare, *Criminal Man*, translated and with a new introduction by Mary Gibson and Nicole Hahn Rafter, Duke University Press: Durham, NC and London, 2006.
- McConnell, Ray Madding, *Criminal Responsibility and Social Constraint*, New York 1912.
- Problems in Eugenics*, vol. III, London 1912.
- Radenić, Andrija, *Progoni političkih protivnika u režimu Aleksandra Obrenovića, 1893–1903*, Beograd 1973.
- Rafter, Nicole, *Origins of Criminology*, London 2009.
- Reel, Guy, *The National Police Gazette, and the Making of the Modern American Man 1879–1906*, New York 2006.
- Sulejmanpašić, Dževad, *Žurnalizam razarač čovečanstva i novinstvo sa najmanjom merom žurnalizma*, Zagreb 1936.
- The Fourth Estate*, New York, April 1912.
- Truhelka, Ćiro, *Hrvatska Bosna (Mi i „oni tamo”)*, Sarajevo 1907.
- Вулетић, Витомир, *Пера Тодоровић, Русија и Обреновићи*, Нови Сад 2007. [Vuletić, Vitomir, *Pera Todorović, Rusija i Obrenovići*, Novi Sad 2007]
- Иконић, Ивана, *Српска хумористичко-сатиричка периодика друге половине XIX и почетка XX века* (докторска дисертација, Филозофски факултет Нови Сад, 2015) [Ikonić, Ivana, *Srpska humorističko-satirička periodika druge polovine XIX i početka XX veka* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Novi Sad, 2015)]
- Јездић, Коста, *Ивањдански атентат и Никола Пашић*, Београд 1926. [Jezdić, Kosta, *Ivanjdanski atentat i Nikola Pašić*, Beograd 1926]
- Јовановић, Владимир, *Сјај и беда варошког живота – маргиналне групе и државна реакција у Србији 19. века*, Београд 2017. [Jovanović, Vladimir, *Sjaj i beda varoškog života – marginalne skupine i državna reakcija u Srbiji 19. veka*, Beograd 2017]
- Јовановић, Владимир, „Тодоровићеве Мале новине (допринос развоју савременог српског новинарства у XIX веку)”, у: *Пера Тодоровић* : зборник радова, ур. Весна Матовић, Београд 1999, 337–349. [Jovanović, Vladimir, „Todorovićeve Male novine (doprinos razvoju savremenog srpskog novinarstva u XIX veku)”, u: *Pera Todorović* : zbornik radova, ur. Vesna Matović, Beograd 1999, 337–349]
- Јовановић, Слободан, *Влада Александра Обреновића II*, Београд 1990. [Jovanović, Slobodan, *Vlada Aleksandra Obrenovića II*, Beograd 1990]
- Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића II*, Београд 1990. [Jovanović, Slobodan, *Vlada Milana Obrenovića II*, Beograd 1990]
- Карић, Владимир, *Србија, опис земље, народа и државе*, Београд 1887. [Karić, Vladimir, *Srbija, opis zemlje, naroda i države*, Beograd 1887]
- Протић, Милан Ст., *Радикали у Србији: идеје и покрет (1881–1903)*, Београд 1990. [Protić, Milan St., *Radikali u Srbiji: ideje i pokret (1881–1903)*, Beograd 1990]

Рошуљ, Жарко, „Гедин Полицијски гласник (1897–1914)”, у: *Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века (1895–1914)* : зборник радова, ур. Слободанка Пековић и Весна Матовић, Београд 1992, 81–109. [Rošulj, Žarko, „Gedžin Policijski glasnik (1897–1914)”, у: *Tradicionalno i moderno u srpskim časopisima na početku века (1895–1914)* : zbornik radova, ur. Slobodanka Peković i Vesna Matović, Beograd 1992, 81–109]

Рошуљ, Жарко, *Час опису Часопису*, Београд 1995. [Rošulj, Žarko, *Čas opisa Časopisa*, Beograd 1995]

Цвијић, Јован, *Психичке особине Јужних Словена*, Београд 2009. [Cvijić, Jovan, *Psihičke osobine Južnih Slovena*, Beograd 2009]

Vladimir Jovanović

***POLICE GAZETTE –
BETWEEN SENSATIONALISM AND MORAL PANIC***

Summary

Major changes in the world of journalism and the adaptation of content to the tastes of the reading public marked the emergence of the mass media in the late 19th and early 20th centuries as an extremely problematic phenomenon. The struggle for profits at any cost, while fuelling the interest of the reading public, was the only real goal of publishing news agencies. Similar principles and news agency policies were also adhered to in the Balkans. If the readers were looking for juicy and violent content, the daily newspapers flooded them with such topics. Immorality, corruption, sensationalist dark history headlines have always been a tried and tested recipe for attracting media attention. In contrast, the harrowing scenes of the living conditions of the poor on the outskirts of cities with millions of inhabitants were topics too depressing and morbid to attract the attention of the audience, and were therefore generally avoided.

There was undoubtedly a strong causal link between the editorial policy of the mass media and its cultivation of a discourse of petty-bourgeois superficiality and a tendency towards narcissistic self-love, based on the politics of hatred and chauvinism. It was a murderous recipe, which ultimately contributed to the outbreak of World War I. It was an almost surreal end to a civilisation – an era that began with the magnificent progress of art and humanism in the Belle Époque, and ended with the universal bloodshed and suffering in the Great War. It is therefore necessary to once again remind ourselves of the enormous power of the media and their complete irresponsibility in inciting hatred, which led to a universal conflagration. The extremely unethical lack of professional standards in journalism and newspaper content was a constant that had far-reaching and totally destructive consequences.

Оригинални научни рад

Примљен: 29. 4. 2025.

Коначно прихваћен за објављивање: 19. 5. 2025.